

Электротехниканың теориялық негіздері I

9-дәріс

Айнымалы ток тізбектеріндегі қуаттар, өлшеу әдістері және максимал қуат беру шарты

Оқытушы: Мамадияров Максат Муратович, PhD, қауымдастырылған профессор

«Электроника, телекоммуникация және ғарыштық технологиялар» кафедрасы

m.mamadiyarov@satbayev.university

01

Лездік қуат және оның құраушылары

02

Активті, реактивті және толық қуат; қуаттар үшбұрышы

03

Кешенді қуат және қуаттар балансы

04

Қуат коэффициенті және оны арттыру

05

Қуатты өлшеу: ваттметр, варметр, электр энергиясын есептеу

06

Амперметр–вольтметр–ваттметр әдісімен параметрлерді анықтау

07

Жүктемеге максимал қуат беру шарты

Дәріс соңында студент:

1

Лездік қуаттың тұрақты және айнымалы құраушыларын түсіндіреді

2

Активті, реактивті және толық қуаттарды есептейді

3

Кешенді қуатты $\tilde{S} = \dot{U}\dot{I}^*$ арқылы тауып, қуаттар балансын құрады

4

Қуат коэффициентін арттыратын конденсатор сыйымдылығын есептейді

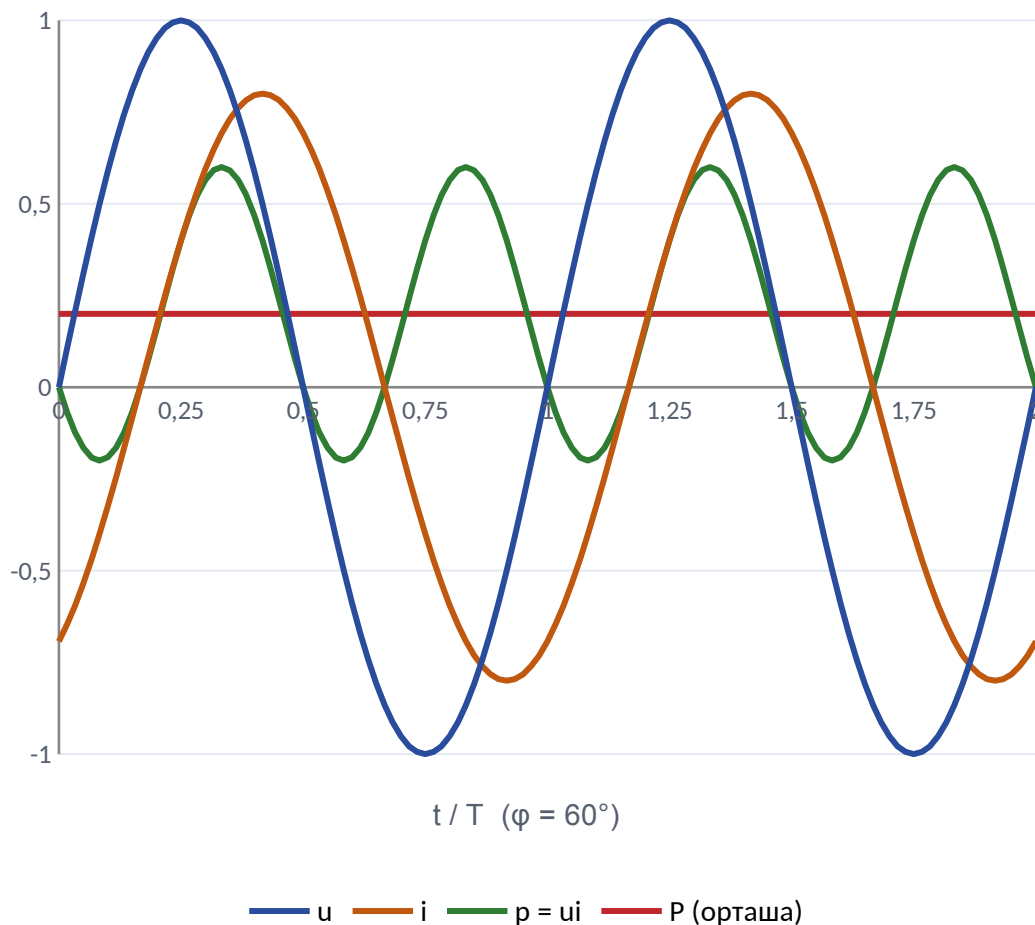
5

Ваттметрді дұрыс қосып, өлшеу нәтижесінен R және X анықтайды

6

Максимал қуат беру шартын тұжырымдап, оның ПЭК-ке әсерін бағалайды

$u = U_m \sin \omega t$, $i = I_m \sin(\omega t - \varphi)$ болғанда: $p = ui = UI \cos \varphi - UI \cos(2\omega t - \varphi)$

Түсіндірме

- Лездік қуат **екі есе жиілікпен** тербеледі
- $p < 0$ аралықтарда энергия жүктемеден көзге **қайтады** (L , C өрістерінен)
- Орташа мән $P = UI \cos \varphi$ — нақты тұтынылатын қуат
- $\varphi = 0$ болса, $p \geq 0$ әрқашан

Активті қуат P

$$P = UI \cos \varphi = I^2 R$$

Лездік қуаттың **орташа** мәні. Жылуға, механикалық жұмысқа айналады. Өлшем бірлігі — **ватт (Вт)**.

Реактивті қуат Q

$$Q = UI \sin \varphi = I^2 X$$

L , C өрістері мен көз арасындағы энергия **алмасуының** амплитудасы. Өлшем бірлігі — **вар**. $Q_L > 0$, $Q_C < 0$.

Толық қуат S

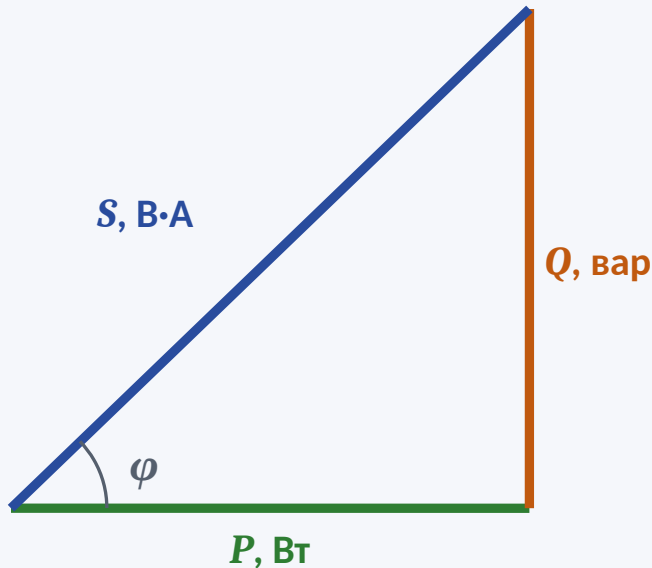
$$S = UI = I^2 |Z|$$

Жабдықтың (генератор, трансформатор, кабель) **есептік** қуаты — ток пен кернеу бойынша шектеу. Өлшем бірлігі — **В·А**.

НЕГІЗГІ ОЙ

Трансформатордың номиналы кВ·А-мен беріледі: ол жүктеменің $\cos \varphi$ -іне тәуелсіз, ток пен кернеудің шегін көрсетеді.

Қуаттар үшбұрышы және қуат коэффициенті

$$S = \sqrt{P^2 + Q^2}$$

$$\cos \varphi = P/S$$

$$\text{tg } \varphi = Q/P$$

Қуат коэффициенті $\cos \varphi$ — толық қуаттың қанша бөлігі пайдалы жұмысқа айналатынын көрсетеді. Идеалда $\cos \varphi = 1$.

Қуаттар үшбұрышы кедергілер үшбұрышына ұқсас: барлық қабырғасы I^2 -ге көбейтілген ($P = I^2 R$, $Q = I^2 X$, $S = I^2 |Z|$).

Тән мәндер: қыздырғыш —

$\cos \varphi \approx 1$; жүктемесі толық асинхронды қозғалтқыш — 0,8...0,9; бос жүрістегі қозғалтқыш — 0,2...0,3.

Үш қуатты бір комплекс санға біріктіруге болады. Ол үшін кернеу **түйіндес** токқа көбейтіледі:

$$\tilde{S} = \dot{U}\dot{I}^* = P + jQ = Se^{j\varphi}$$

Шама	Мағынасы	Өлшем бірлігі
$\tilde{S}$	кешенді қуат	В·А
$\dot{I}^*$	түйіндес ток: $\dot{I} = Ie^{j\psi}$ болса, $\dot{I}^* = Ie^{-j\psi}$	А
$\operatorname{Re} \tilde{S} = P$	активті қуат	Вт
$\operatorname{Im} \tilde{S} = Q$	реактивті қуат	вар

ФИЗИКАЛЫҚ МАҒЫНАСЫ

Аргументі: $\psi_u - \psi_i = \varphi$. Сондықтан нақты бөлігі $S \cos \varphi = P$, жорамал бөлігі $S \sin \varphi = Q$.

ҚОЛДАНЫЛУ ШАРТЫ

Кешенді әдіспен есептелген кез келген тармақ үшін; $\dot{I}$ (түйіндесі емес) алынса, фаза таңбасы қате шығады.

Мысал: RLC тізбегіндегі қуаттар

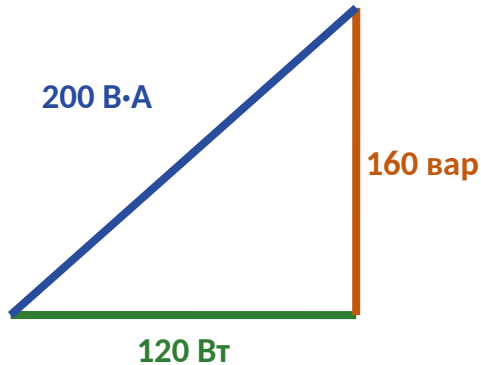

БЕРІЛГЕНІ

$$\begin{aligned}\dot{U} &= 100 \text{ В} \\ Z &= 30 + j40 \text{ Ом} \\ &(\text{8-дәрістегі тізбек})\end{aligned}$$

ТАБУ КЕРЕК

$$\tilde{S}, P, Q, S, \cos \varphi$$

ШЕШУІ

Кешенді ток

1

$$\dot{I} = \dot{U}/Z = 100/(50e^{j53,13^\circ}) = 2e^{-j53,13^\circ} \text{ А}$$

Кешенді қуат

2

$$\tilde{S} = \dot{U}\dot{I}^* = 100 \cdot 2e^{j53,13^\circ} = 200e^{j53,13^\circ} \text{ В·А}$$

Алгебралық түр

3

$$\tilde{S} = 200(0,6 + j0,8) = 120 + j160 \text{ В·А}$$

Тексеру

4

$$P = I^2 R = 4 \cdot 30 = 120 \text{ Вт}; \quad Q = I^2 X = 4 \cdot 40 = 160 \text{ вар}$$

✓

Қуат коэффициенті

5

$$\cos \varphi = P/S = 120/200 = 0,6$$

ЖАУАБЫ

$$P = 120 \text{ Вт}, \quad Q = 160 \text{ вар}, \quad S = 200 \text{ В·А}, \quad \cos \varphi = 0,6$$

Кешенді қуаттың сақталу заңы: көздердің кешенді қуаты жүктемелердің кешенді қуатына тең.

Жалпы түрі

$$\sum \dot{E}_k \dot{I}_k^* = \sum I_k^2 Z_k$$

- Көздің $\tilde{S} = \dot{E}\dot{I}^*$ (ток пен ЭҚК бағыттас болса «+»)
- Нақты және жорамал бөліктері бөлек теңеседі

Бөлек теңдеулер

- **Активті:** $\sum P_{\text{көз}} = \sum I_k^2 R_k$
- **Реактивті:** $\sum Q_{\text{көз}} = \sum I_k^2 (X_{Lk} - X_{Ck})$
- Толық қуат үшін баланс **орындалмайды:** $S \neq \sum S_k$ (модульдер геометриялық қосылады)

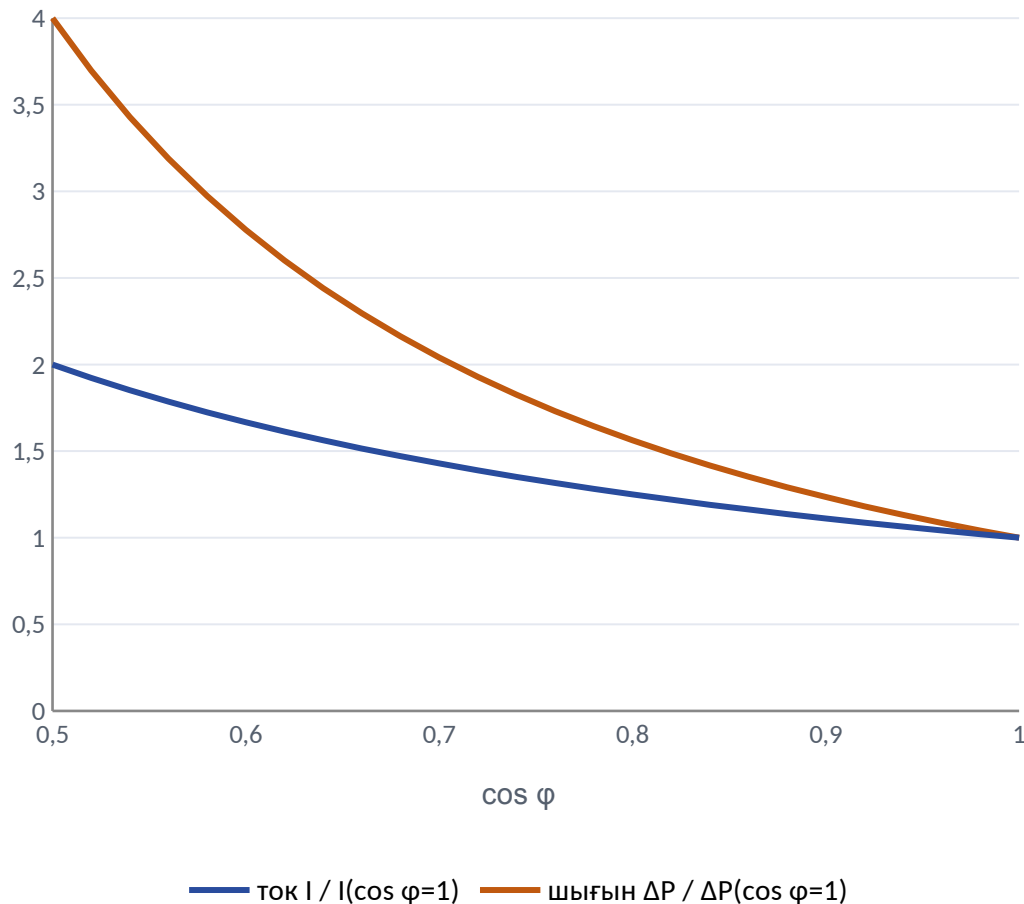
НЕГІЗГІ ОЙ

Айнымалы ток есебін тексерудің ең сенімді жолы — активті және реактивті қуаттар балансын бөлек құру.

Неліктен қуат коэффициенті маңызды?

Берілген P қуатты беру үшін қажетті ток: $I = P / (U \cos \varphi)$. Желідегі шығын $\Delta P = I^2 R_{\text{ж}} \sim 1 / \cos^2 \varphi$.

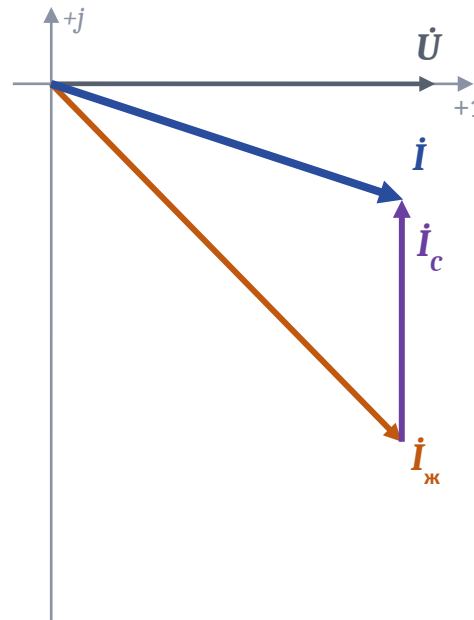
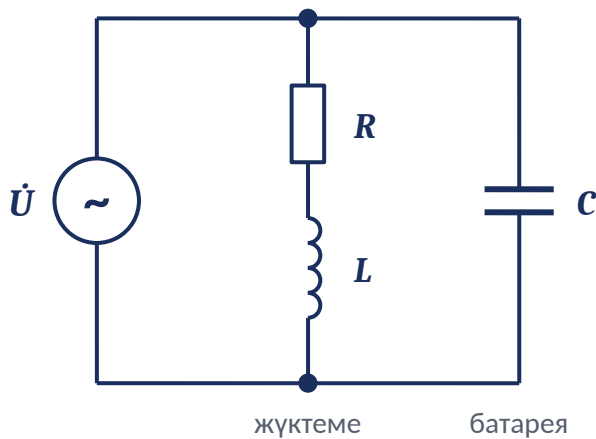
Салдары

- $\cos \varphi = 0,5$ кезінде ток 2 есе, шығын **4 есе** артады
- Генератор, трансформатор, кабель толық қуатқа S есептеледі — олар «бос» жүктеледі
- Кернеу түсуі өседі
- Сондықтан кәсіпорындарда реактивті қуатты өтеу талап етіледі

Қуат коэффициентін арттыру: реактивті қуатты өтеу

Индуктивті жүктемеге **параллель** конденсатор батареясы қосылады: оның тогы жүктеме тогының реактивті құраушысын азайтады.

Есептік формула

- $Q_c = P(\operatorname{tg} \varphi_1 - \operatorname{tg} \varphi_2)$
- $C = Q_c / (\omega U^2)$
- φ_1 — өтеуге дейінгі, φ_2 — өтеуден кейінгі бұрыш
- Жүктеменің P және тогы $\dot{I}_{ж}$ өзгермейді — желі тогы $\dot{I}$ азаяды

Мысал: конденсатор батареясын таңдау

БЕРІЛГЕНІ

$$P = 10 \text{ кВт}, U = 220 \text{ В}, f = 50 \text{ Гц}$$
$$\cos \varphi_1 = 0,7 \rightarrow \cos \varphi_2 = 0,95$$

ТАБУ КЕРЕК

Q_c , C , желі тогының өзгерісі

Желі тогы 64,9 А-ден 47,8 А-ге төмендеді:
желідегі шығын $(47,8/64,9)^2 \approx 0,54$ есе,
яғни ~46 %-ға азаяды.

ШЕШУІ

Бұрыш тангенстері

1

$$\operatorname{tg} \varphi_1 = 1,020; \operatorname{tg} \varphi_2 = 0,329$$

Өтеу қуаты

2

$$Q_c = 10\,000 \cdot (1,020 - 0,329) \approx 6\,915 \text{ вар}$$

Сыйымдылық

3

$$C = 6\,915 / (314 \cdot 220^2) \approx 455 \cdot 10^{-6} \text{ Ф} = 455 \text{ мкФ}$$

Токтар

4

$$I_1 = 10\,000 / (220 \cdot 0,7) = 64,9 \text{ А}; I_2 = 10\,000 / (220 \cdot 0,95) = 47,8 \text{ А}$$

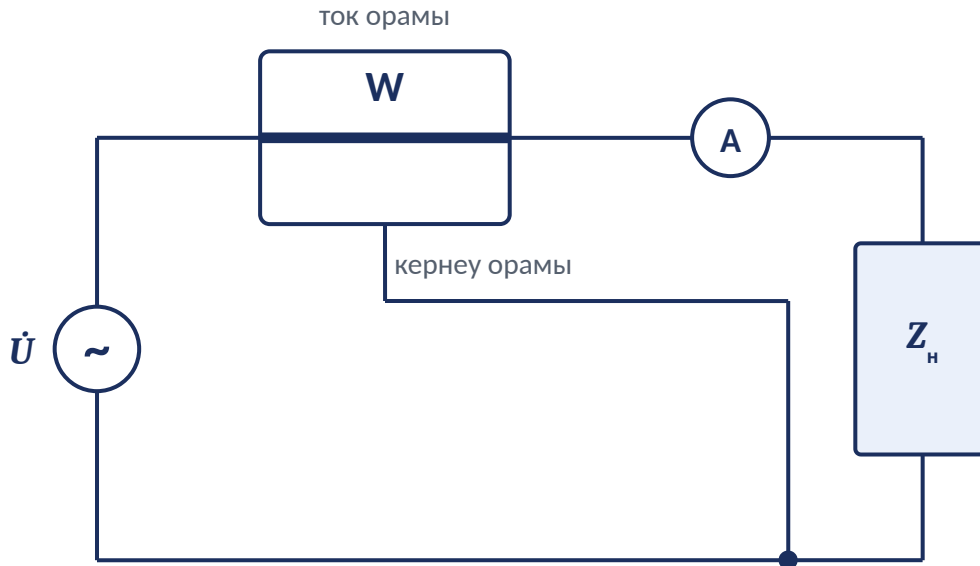
ЖАУАБЫ

$Q_c \approx 6,9 \text{ квар}$; $C \approx 455 \text{ мкФ}$; ток 26 %-ға азаяды

Қуатты өлшеу: ваттметрді қосу

Ваттметрдің **ток орамы** жүктемемен тізбектей, **кернеу орамы** жүктемеге параллель қосылады. Аспап $P = UI \cos \varphi$ көрсетеді.

Өлшеу құралдары

- **Ваттметр** — активті қуат P
- **Варметр** — реактивті қуат Q (кернеу орамы тізбегінде 90° ығысу)
- **Электр энергиясының есептегіші** — $W = \int P dt$, кВт·сағ
- Заманауи цифрлық есептегіштер P , Q , S , $\cos \varphi$ және гармоникаларды бір уақытта өлшейді

Амперметр–вольтметр–ваттметр әдісі

БЕРІЛГЕНІ

Өлшеу нәтижелері:

$$U = 100 \text{ В}, I = 2 \text{ А}$$

$$P = 120 \text{ Вт}, f = 50 \text{ Гц}$$

ТАБУ КЕРЕК

қабылдағыштың R, X, L

Үш аспап көрсеткіші кез келген пассивті екіұштықтың тізбектей орынбасу сұлбасын толық анықтайды.

ШЕШУІ

Толық кедергі

1

$$|Z| = U/I = 100/2 = 50 \text{ Ом}$$

Активті кедергі

2

$$R = P/I^2 = 120/4 = 30 \text{ Ом}$$

Реактивті кедергі

3

$$X = \sqrt{(|Z|^2 - R^2)} = \sqrt{(2500 - 900)} = 40 \text{ Ом}$$

Индуктивтілік

4

$$L = X/\omega = 40/314 \approx 0,127 \text{ Гн}$$

Қуат коэффициенті

5

$$\cos \varphi = P/(UI) = 120/200 = 0,6$$

ЖАУАБЫ

$$R = 30 \text{ Ом}, X = 40 \text{ Ом} (L \approx 0,127 \text{ Гн}), \cos \varphi = 0,6$$

Жүктемеге максимал қуат беру шарты

Ішкі кедергісі $Z_i = R_i + jX_i$ көзден (эквивалентті генератор) Z_n жүктемеге ең үлкен активті қуат берілетін шарт:

$$Z_n = Z_i^* \Leftrightarrow R_n = R_i, X_n = -X_i$$

Шама	Мағынасы	Өлшем бірлігі
Z_i	көздің (эквивалентті генератордың) ішкі кедергісі	Ом
Z_n	жүктеме кедергісі	Ом
$P_{\max} = E^2/(4R_i)$	жүктемеге берілетін максимал қуат	Вт

ФИЗИКАЛЫҚ МАҒЫНАСЫ

Реактивті кедергілер өзара **өтеледі** ($X_i + X_n = 0$), ал активті бөліктер тең болғанда қуат максимал — бұл 2-дәрістегі $R = r$ шартының жалпылануы.

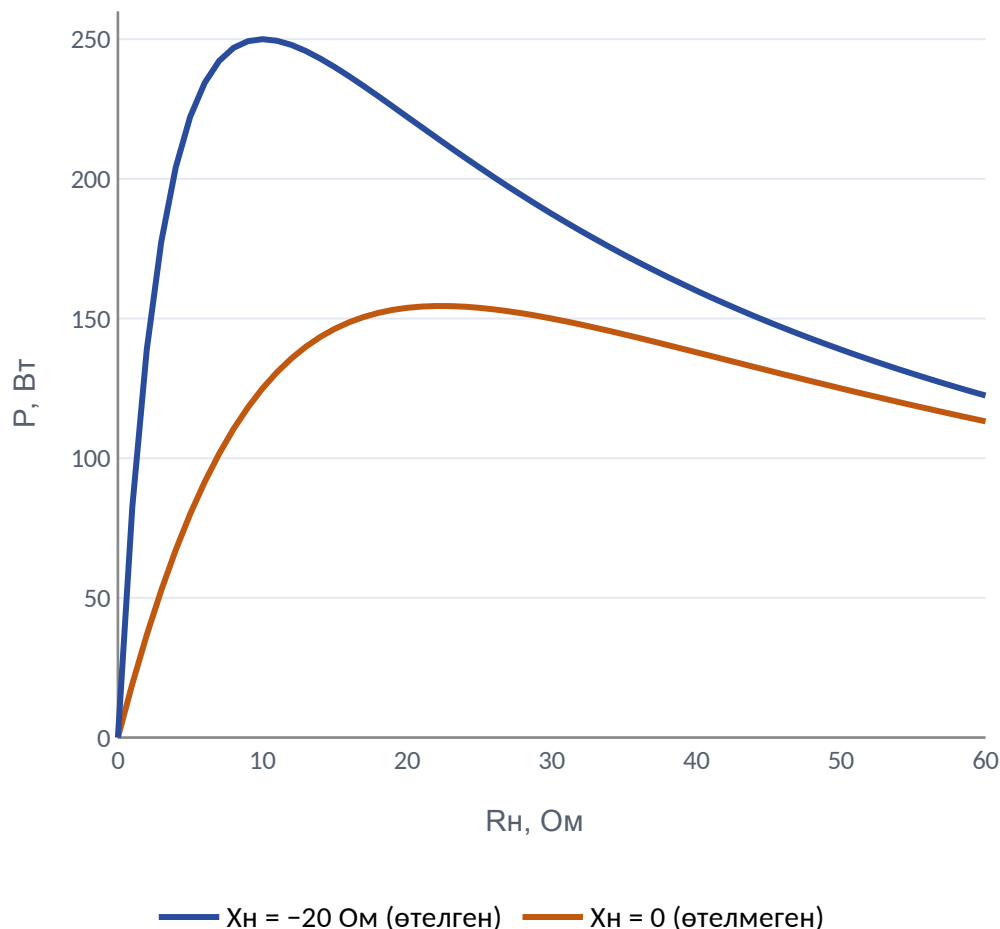
ҚОЛДАНЫЛУ ШАРТЫ

Осы режимде ПЭК $\eta = 50 \%$. Байланыс, антенна, датчиктерде қолданылады; энергетикада қолданылмайды.

Жүктеме қуатының кедергіге тәуелділігі

$E = 100 \text{ В}$, $Z_i = 10 + j20 \text{ Ом}$. Жүктеменің реактивті бөлігі өтелгенде және өтелмегенде:

Нәтиже

- Өтелген жағдайда: $R_n = 10 \text{ Ом}$ кезінде $P_{\max} = 250 \text{ Вт}$
- Өтелмеген жағдайда максимум $R_n = |Z_i| \approx 22,4 \text{ Ом}$ кезінде, тек $\sim 155 \text{ Вт}$
- Реактивті кедергіні келістіру қуатты айтарлықтай арттырады

Реактивті қуатты өтеу

Кәсіпорын қосалқы станцияларында автоматты реттелетін конденсатор қондырғылары $\cos \varphi$ -ді әдетте 0,92–0,95 деңгейіне дейін көтереді.

Энергия есебі

Тұтынушылар активті энергия (кВт·сағ) үшін төлейді, бірақ ірі кәсіпорындарда реактивті энергия да (квар·сағ) бақыланады.

Келістіру (matching)

Антенна мен таратқыш, дыбыс күшейткіші мен динамик, индукциялық қыздырғыш — максимал қуат беру шарты бойынша келістіріледі.

Жабдықты таңдау

Трансформатор мен генератор толық қуат S бойынша таңдалады: $\cos \varphi$ төмен болса, сол P үшін үлкен жабдық қажет.

1

Лездік қуат неліктен екі еселенген жиілікпен тербеледі?

2

Реактивті қуат «пайдасыз» болса да, неге ол желідегі шығынды арттырады?

3

Кешенді қуатты есептегенде неге тоқтың түйіндесі алынады?

4

Толық қуаттар үшін баланс неге орындалмайды, ал активті және реактивті үшін орындалады?

5

Конденсатор батареясын қосқанда жүктеменің өз тогы өзгере ме? Желі тогы ше?

6

Ваттметрдің ток орамын жүктемеге параллель қосса не болады?

7

Максимал қуат беру режимі энергетикада неге тиімсіз?

Қорытынды

Лездік қуат $p = ui$ тұрақты құраушыдан (P) және екі еселі жиілікті айнымалы құраушыдан тұрады

Активті $P = UI \cos \varphi$, реактивті $Q = UI \sin \varphi$, толық $S = UI$ қуаттар үшбұрыш құрайды: $S^2 = P^2 + Q^2$

Кешенді қуат $\tilde{S} = \dot{U}\dot{I}^* = P + jQ$; активті және реактивті қуаттар балансы бөлек орындалады

Қуат коэффициенті төмендесе, ток пен шығын артады; параллель конденсатор $\cos \varphi$ -ді жоғарылатады

Максимал қуат $Z_{\text{н}} = Z_i^*$ кезінде беріледі, бірақ ПЭК тек 50 %

ӘДЕБИЕТ (силлабус бойынша)

[1] Alexander C. K., Sadiku M. N. O. Fundamentals of Electric Circuits, 7th ed. — 455–498 б.